

تربیت کودک از دیدگاه اسلام

محمدرضا پراز^۱، امیرمحمد جوهری^۲، مسعود رضایی^۳

^۱ کارشناسی ارشد آموزش ابتدایی . آموزگار ابتدایی استان ایلام (نویسنده مسئول)

^۲ آموزگار ابتدایی استان ایلام ، کارشناسی ارشد آموزش ابتدایی

^۳ آموزگار ابتدایی استان ایلام . کارشناسی علوم تربیتی

چکیده

تربیت فرایندی بسیار خطیر است که در مرحله اول بر عهده پدر و مادر قرار دارد، کیفیت تربیت سعادت و شقاوت انسان ها را در آینده رقم می زند، آگاهی ها پدر، مادر و مربیان از ابعاد و مراحل تربیت می توان گام موثری در حرکت صحیح به سمت تربیت عالی اخلاقی، معنوی و جسمی کودکان باشد. دین مبین اسلام تربیت صحیح را برای انسان عالی ترین منزلت می داند و هدف بعثت پیامبران بزرگ را تربیت بشر و حرکت به سمت کمال می داند. مقاله حاضر از نوع مروری – کتابخانه ای است که با توجه به آیات و روایات و اندیشمندان این حوزه گردآوری شده است. مقاله حاضر برآن است که جایگاه تربیت کودک را در گوشه ای از صدها آیات و روایت به تصویر بکشد و جایگاه عالی تربیت کودک را در گفتمان اسلام نشان بدهد. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که لازمه گام نهادن در مسیر تربیت صحیح کودکان، شناخت عمیق و درست از مسائل تربیتی است.

واژه‌های کلیدی: تربیت، تربیت اسلامی، کودک

مقدمه

در بین مخلوقات الهی انسان دارای شرف و جایگاه ویژه ای است، یکی از دلایل این شرافت داشتن قوه ی عقل است که توان تربیت پذیری رشد و کمال را برای انسان فراهم می نماید، در ذات انسان استعدادهای فراوانی نهفته است که برای شکوفا شدن آن ها نیاز به تربیت دارد اما از آن جا که مقوله تربیت ابعاد مختلف وجود انسان را در بر می گیرد باید برنامه جامع وجود داشته باشد تا جنبه های مختلف تربیتی انسان را تحت مراقبت قرار دهد و استعداد های بشری را به شکوفایی برساند. (سلیمی کیا، ۱۳۹۷).

توجه به کمالات جامعیت، شرافت و کرامت ذاتی انسان هم بایانگر اهمیت تربیت همه جانبه انسان ها است و هم می تواند خود باوری بزرگی برای آن ها به آرمغان آورد، از سوی دیگر، هر چند آدمی ظرفیت ها و کمالات فراوانی پیش رو دارد، اما فعلیت آن ها با دانش، اخلاق و رفتار خود او به سرانجام می رسد و حتی با وجود او یگانگی یافته و عین ماهیتش می شوند. نقش انسان در سرنوشت خود تا حدی است که هرکس هویت خود را شکل می دهد و در نتیجه سهم هر فرد در تربیت بسیار برجسته و به همین اندازه در قبال اندیشه، باور و رفتار خود مسئولیتی انکار ناپذیر دارد. بر اساس نظریه دگرگونی حقیقت انسان، شکل گیری شخصیت افراد ریشه ای و بسیار عمیق است و تغییر آنچه جز هویت انسان گردیده، در واقع نوعی بازگشت از فعلیت به قوه و بسیار مشکل است. از این رو دوران نونهالی دوران طلایی برای تربیت و شکل دهی شخصیت افراد است، بنابراین سرمایه گذاری در این دوران ضروری است و پایه و بنیاد مراحل بعدی خواهد بود. (مؤمنی، ۱۳۹۵).

بیان مسئله

اسمت وهمکاران (۱۳۸۹) دوران کودکی از مهمترین مراحل زندگی است که در آن شخصیت فرد پایه ریزی شده و شکل می گیرد. اغلب اختلالات و ناسازگاری های رفتاری پس از دوران کودکی ناشی از کمبود توجه به این دوران حساس و عدم هدایت صحیح در روند رشد و تکامل است. این بی توجهی منجر به عدم سازش و انطباق با محیط و بروز انحرافات گوناگون در ابعاد مختلف برای کودک می باشد. (عباسی و همکاران، ۱۳۹۴). از این رو دوران کودکی مستلزم مراقبت و مساعد ویژه ای می باشد با اعتقاد به این که خانواده، دوستان، محیط، رسانه و... از جمله عواملی هستند که همواره حول محور کودک در حال حرکتند و کلیه امور فعالیت ها، نیاز ها و سایر موارد مربوط به کودک را تحت تاثیر قرار می دهند. از این رو نقش بسیار مهمی در شکل گیری هدایت و تامین نیاز های کودکان بر عهده دارند. (بیگدلی و همکاران، ۱۳۹۸). پس از این رو انسان های نابالغ به تدریج فرهنگ را اخذ می کنند و در آن سهم می شود نظریه پردازان تعلیم و تربیت از دیرباز نقش تربیتی را شناخته و کوشیده اند تا نوع نظام اجتماعی را که بر استعدادهای انسان مبتنی بوده و آن ها را شکوفا می سازد، مشخص کنند. لذا شناخت مکاتب فلسفی و آراء تربیتی که از مسائل مهم تعلیم و تربیت محسوب می شود و پایه و اساس را در این حوزه تشکیل می دهد، نیز مورد نیاز است توجه و تاسی به آراء متفکران بزرگ تعلیم و تربیت، در مکاتب فلسفی مختلف، جهت همگام شدن نظام تربیتی هر جامعه با پیشرفت های جدید لازم و ضروری است. (امیر امینی خلف لو، ۱۳۹۷). هریک از نظام ها و مکاتب مختلف اهداف تربیتی خاصی را مد نظر دارند و همه فعالیت های خود را در راستای تحقق آن اهداف تنظیم می کنند. (مهدی زاده، ۱۳۹۶). به همین دلیل تربیت و آموزش در دوران کودکی مورد توجه و علاقه بسیاری از دست اندر کاران حوزه تعلیم و تربیت بوده است، زیرا پایه شکل گیری شخصیت در این دوران بنا می شود، به خصوص دوران پیش دبستانی که اولین مرحله آموزش رسمی است و محیط رفتاری بسیار مهمی برای کودکان به شمار می آید؛ بنابراین اگر تربیت فرزندان برپایه فطرت و

تربیت دینی باشد و در عین حال به مسائل روانشناسی و ویژگی های رشد کودک توجه شود آثار مثبت خود را نمایان خواهد کرد. (غلام زاده و همکاران، ۱۳۹۶).

باتوجه به مطالب مطروحه و اهمیت تربیت کودک در عصر حاضر پژوهش حاضر تلاش دارد ابعاد مختلف تربیت کودک را از نگاه اسلام به تصویر بکشد.

اهمیت و ضرورت پژوهش

جعفری (۱۳۵۸) بشر همواره در دوره حیات خود، از کم و کیف تعلیم و تربیت پی جویی کرده است، تأمل و دقت در اندیشه متفکران، متالهان و عالمان تربیت نشان می دهد که آن ها تعلیم و تربیت را مرتبط با هدف و فلسفه حیات مورد توجه قرار داده اند، در عصر تجدد پرسش از تعلیم و تربیت انسان و سوال از هدف زندگی به دلیل روابط مادی انسان با طبیعت بی اهمیت تلقی شده است، در اثر ایت بی توجهی کار تعلیم و تربیت تا حد کارهای عادی و روزمره تزل داده شده است، یکی از آثار شوم بی توجهی به کار تعیم و تربیت، درست رها شدگی انسان به حال خود، هواپرستی و پیروی از تمایلات نفس و طغیان گری است، یکی از عوامل اصلی طغیان گری و بی بندو باری ها که قرن ما را دچار آشفتگی جنون آمیز نموده است بی اعتنائی به معصیت و گناه است. (حسن زاده، ۱۳۹۰).

با توجه به عصر فناوری اطلاعات و ارتباطات، نوع تربیت نیز در این عصر با دوره های گذشته متفاوت است. در ثنیای امروز با پیشرفت تکنولوژی و وسایل ارتباطی از جمله ماهواره ها، رسانه ها، اینترنت، تلفن همراه، شبکه های اجتماعی و امثال این ها و از سوی دیگر با کمرنگ شدن روابط صمیمی والدین و فرزندان، قرار گرفتن بنیان خانواده در مسیر تهاجم فرهنگی، دورشدن والدین و توجه کافی نداشتن به تربیت فرزندان بر طبق سیره تربیتی اسلام، انجام پژوهش تربیتی و آگاهی بخشی به خانواده ها با مسائل تربیتی فرزندان بسیار ضروری به نظر می رسد. (کیان، ۱۳۹۴). پس با توجه به مسائل عصر حاضر و دور شدن والدین نسبت به تربیت فرزندان خود برطبق سیره اسلام، انجام پژوهش تربیتی در جهت آگاهی بخشی به خانواده ها لازم و ضروری به نظر می رسد.

۱- مفهوم شناسی تربیت:

۱-۱- تربیت در لغت :

تربیت در زبان و فارسی به معنای (پروردن، پروراندن یا آداب و اخلاق را به کسی یاد دادن، آموختن و پروردن کودک تا بالغ شدن) و به معنای آموزش و پرورش هم آمده است. اهل لغت اغلب تربیت را با توجه به ریشه (رب، یرب) تعریف کرده اند. از نگاه برخی از اهل نظر، رب و تربیت از یک ریشه اند و معنای اساسی رب تربیت است. (احمدزاده، ۱۳۸۹). همچنین کتاب های معتبر لغت زیادی در ذیل ریشه (رب) و کتاب های تفسیر در ذیل سوره حمد واژه (رب العالمین) آورده اند که رب به تربیت مرتبط است. علاوه براین برخی از کتاب های لغوی معتبر مانند لسان العرب و تاج العروس، برخی مشتقات واژه تربیت مانند (رب)، (ترب)، (ربی) و (تربی) را به رغم اینکه از دو ریشه (رب) و (ربو) هستند، در کنار هم بیان کرده اند. با توجه به اینکه شکل فعلی واژه تربیت از ریشه (ربو) است و قرآن بدون تردید آخرین و کاملترین کتاب تربیتی الهی است ولی با این

وجود مشتقات تربیت از ریشه (رب) و (ربب) بیشتر از ریشه (ربو) در قرآن به کار رفته است. (مهدی زاده، ۱۳۸۱). واژه تربیت از ریشه (ربو) و باب تفعیل است، در این ریشه، معنی زیادت و فزونی اخذ شده است. (باقری، ۱۳۹۶: ۵۰).

۲-۱- تربیت در اصطلاح :

تربیت عبارت است از فعالیتی منظم و مستمر در جهت کمک به رشد جسمانی، شناختی، اخلاقی، اجتماعی، عاطفی و به طور کلی پرورش و شکوفایی استعداد های متری، به گونه ای که نتیجه آن در شخصیت مربی به ویژه در رفتارهای او ظاهر شود. (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۴: ۲۰).

تعریف فوق ویژگی هایی دارد که آن را از سایر واژه های مشابه متمایز می سازد: اولاً، تربیت فعالیتی منظم و مستمر است و این استمرار به گونه ای است که سراسر عمر انسان را پوشش می دهد. ثانیاً، کستره تربیت در تمام وجود انسان است. ثالثاً، تربیت جریان بیرونی- درونی است، موضوع تربیت یعنی انسان، چنان نیست که فاقد هر گونه ویژگی و قابلیت باشد و به قول برخی روانشناسان، همچون لوح سفید نانوشته ای نیست که هر چه بخواهیم در آن بنویسیم. (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۴: ۲۱-۲۲)

۱-۳- تربیت اسلامی:

تربیت اسلامی عبارت است از: جریانی از یک سلسله فعالیت ها مستمر آموزشی و تهذیبی ویژه فرزندان مسلمان که در جهت کسب برخی نگرش ها، درونی شدن برخی باورها و تثبیت برخی ارزش ها و هنجارها در همه ی جوانب زندگی فردی و اجتماعی صورت می گیرد. این جریان مستمر تربیتی در نقطه اوج خود به التزام عملی و دلبستگی عمیق یادگیرنده منتهی شده و تطبیق کردار و گفتارهای او با هنجارهای اخلاقی و احکام دین را سبب می شود. (علم الهدی، ۱۳۷۶).

۲-۲- ادوار تربیتی :

۱-۲- تربیت فرزند قبل از ازدواج

نقش والدین در پرورش فرزند از زمان بعد از ولادت شروع نمی شود، بلکه در دو مرحله قبل از آن هم نقش مهمی در آن دارد: یکی انتخاب همسر و دیگری دوران بارداری مادر. (امینی، ۱۳۷۴، ۱۴۶). کسانی که به آینده ی فرزندان خویش می اندیشند و می خواهند فرزندان زیبا، سالم و خوش اخلاق داشته باشند باید قبل از ازدواج درباره این موضوع تامل کنند. مرد باید به هنگام انتخاب همسر کاملاً دقت کند که برای نطفه خود چه جایگاهی را برمیگزیند و سرنوشت فرزند آینده اش را در دست چه زنی قرار می دهد، زن باید کاملاً بررسی کند که نطفه چه پدری را در رحم خود می گذارد و ناچار می شود او را پرورش دهد. (امینی، ۱۳۷۴، ۱۴۶). به همین جهت اسلام به این موضوع اشاره داشته و انتخاب همسر مناسب را مبدا فرزندان می داند. رسول خدا (ص) فرمودند: زنان و مردان متناسب و همشان (کفو) را به نکاح درآورید و با آن ها وصلت کنید و برای نطفه های خودتان جایگاه مناسب انتخاب کنید. و در جای دیگر می فرمایند: از ازدواج با زنان سفیه و احمق اجتناب کنید، زیرا مصاحبت با چنین همسری یک بلاست و فرزندان نیز ضایع خواهند شد. پس از این رو داشتن همسری متدین و دارای اخلاق نیکو یکی از تاثیر گذارترین عوامل در تربیت فرزندان است. ما نمی توانیم از مادری که قید و بندهای دینی اهمیت نمی دهد انتظار تربیت فرزند صالح داشته باشیم. (مستدرک، ج ۲، ص ۵۸۳). این حدیث پیامبر در کمال صراحت از قانون وراثت سخن می گوید: ببینید نطفه خود را در چه محلی مستقر می کنید، از قانون وراثت غافل مباشید، توجه کنید زمینه پاکي باشد تا فرزند شما وارث صفات ناپسند نشود. (المستطرف، ج ۲، ح ۲۱۸).

۲-۲- تربیت در هنگام انعقاد نطفه :

هم چنین زمان و مکان و شرایط انعقاد نطفه نیز در چگونگی اوضاع بدنی و روحی کودک بسیار موثر است و در این باره روایات بسیاری از پیشوایان دین رسیده است . (مظاهری، ۱۳۷۱، ۱۵۴). خداوند در قرآن می فرماید : و از آنان هر که را توانستی با صدای خود به نافرمانی خدا برانگیز و باسواران و پیادگانت برآنان بانگ بزن تا به گناه روی آورند و با آنان در اکوال و اولادشان شریک شو و از آنان در همان جهتی که می خواهی بهره بگیر و به آنان وعده و نوید بده ، ولی باید بدانند که شیطان جز وعده فریبنده به آنان وعده ای نمی دهد. در ذیل این آیه آمده است که عیاشی از محمد بن مسلم ، از امام باقر علیه السلام روایت کرده است که از امام درباره سهم و بهره و مشارکت شیطان پرسیدم که در آیه (و شارکهم فی اموال و اولوالاد) آمده است . فرمود : هر مال حرامی سهم و بهره شیطان است و همراه مرد در وجود او خواهد بود تا مجامعت کند ، پس فرزند از نطفه شیطان و مرد خواهد بود ، اگر از مال حرام باشد . و سلیم بن قیس از امیرالمومنین علیه السلام روایت کرده است که فرمود : رسول خدا (ص) فرمودند: خداوند بهشت را بر هر فحاش بد زبان بی حیایی که بی توجه هر سخنی را می گوید و می شنود حرام کرده است . اگر در کار او تحقیق کنی ، حتما می فهمی که او یا ثمره زناست یا شیطان در آن سهم و مشارکت داشته است . سوال شد یا رسول الله ، شیطان در انسان سهم و مشارکت دارد ؟ فرمود: آیا نخوانده اید که خداوند می فرماید : (وشارکهم فی الاموال و الاولاد). البرهان ، ۸۸۱-۸۸۲). از امام حسن مجتبی منقول است: اگر موقع آمیزش و لحظه انعقاد نطفه، دل آرام، دوران خون به وضع طبیعی و بدن خالی از اضطراب باشد علی القاعده بچه به پدر و مادر شبیه خواهد بود.(بحار، ج ۱۴). از جمله مقدمات ولادت حضرت فاطمه (ص) این است که خداوند به رسولش و حضرت خدیجه (س) دستور داد تا از خلق دوری گزینند . از این رو ، رسول خدا چهل شبانه روز به غار حرا رفت و به عبادت پرداخت . حضرت خدیجه (س) طی این مدت در خانه عزلت گزیدند و با کسی تماس نداشت . سپس دستور آمد که پیامبر به منزل برود . شب چهارم جبرئیل پیام خداوند را به پیامبر رساند و این سیب را از بهشت برای تو فرستاده است . پیامبر سیب را گرفت و به سینه خود فشرد و هنگامی که سیب را دو نیم کرد نوری از آن درخشید . جبرئیل گفت: یا رسول الله این نور بانویی است که در آسمان منصوره و در زمین فاطمه است . (بحار، ج ۴۳). با توجه به آنچه گذشت یکی از عوامل بسیار مهم برای تولید نسل صالح و سعادتمند پرهیز از لقمه حرام و رفتارهای ناپسند در طول زندگی و زمان انعقاد نطفه است .

۲-۳- تربیت در دوران بارداری:

پزشکان امراض روحی ثابت کرده اند که شصت و شش درصد کودکان مبتلا به امراض روحی ، بیماری را از مادران خود به ارث برده اند . و چنانچه مادری سالم و بی عیب باشد بچه اش نیز داری دستگاه عصبی سالم و بی نقص خواهد بود . اگر زنی بخواهد بچه اش سالم و شاداب و از نظر قوای عقلی بدون نقص باشد قبل از تولد کودک باید در فکر سلامت خود باشد . (امینی ، ۱۳۶۸، ۵۲-۵۱). پیامبر (ص) فرمودند : سعادت مند کسی است که سعادت او در شکم مادر و بدبخت کسی است که شقاوتش در شکم مادر پایه گذاری می شود . (بحار، ج ۷۷، ۱۱۵). علاوه بر حالات روحی و معنوی وضع تغذیه مادر در ایام بارداری ، چنانکه در سلامت و بیماری و نیرومندی و ضعف جنین اثر دارد ، در اخلاق خوب و بد و مقدار هوش و حافظه جنین نیز تاثیر خواهد داشت . زیرا همه بدن جنین از جمله اعصاب و مغز او ، از غذایی درست می شود که به وسیله مادر در اختیارش قرار داده می شود . ارتباط اخلاق افراد با کیفیت مزاجی و ساختار عصبی آن ها بر محققان پوشیده نیست (امینی ، ۱۳۷۲، ۱۵۷). بدن نوزاد انرژی مورد نیاز را از غذاهایی که برای او تدارک دیده می شود به دست می آورد و علاوه بر نمو اعمال فیزیولوژیک را انجام می دهد. نوزاد برای حفظ و ادامه نمو، به غذای کافی نیاز دارد لیکن اثر سوء تغذیه می تواند اثر معکوسی روی نوزاد بگذارد(طهماسبی بوجنی، شهبازی، نقدی، ۱۳۸۸). از این رو در منابع روایی ما بزرگان دین زنان باردار را به تغذیه مناسب

توصیه کرده اند. پیامبر اکرم (ص) فرمودند: به زن آبستن، در آخرین ماههای بارداری خرما بخورانید تا فرزندش بردبار و پاکیزه باشد. (مکارم الخلاق، ص ۱۹۲). در جایی دیگر رسول خدا فرمودند: به زنان آبست به بخورانید تا فرزندان شما خوش اخلاق شوند. (مستدرک، ج ۲، ۶۱۹). حکایتی از علامه مجلسی (ره) نقل می کنند که آیات و روایا و تجربه نیز با آن موافقت دارد. علامه در مسجد جامع اصفهان نماز می خواند. شبی علامه پسرش محمد بیافر مجلسی را با خود به مسجد آورده بود. ولی از ورود به مسجد خودداری کرد و در حیاط مسجد نشست. پس از رفتن پدر به مشک آبی که در حیاط مسجد بود سوزنی فرو برد و با آبی که از آن می ریخت بازی می کرد، پس از نماز پدر خبر یافت و از این امر ناراحت شد. به خانه رفت و همسرش را گفت که من در تغذیه و رعایت آداب و رسوم پیش و پس از انعقاد نطفه و دردوران کودکی فرزندان سعی تمام کردم، ولی عمل امروز این کودک نشان دهندهی تقصیر یکی از ماست. مادر گفت: هنگام بارداری به منزل همسایه رفته بودم که درخت انار آن ها توجه مرا به خود جلب کرد. به اناری از آن، سوزنی فرو بردم تا مزه آن را بچشم. (مظاهری، ۱۶۱، ۱۳۷۱-۱۶۲). چنانچه ملاحظه می گردد دو نکته مهم اشاره گردید: اول حساسیت زمان بارداری و تاثیر رفتار و حالات مادر در جنین و تغذیه در زمان بارداری در هوش و استعداد و اخلاق جنین.

۴-۲- تربیت در هنگام تولد:

والله اخرجکم من بطون امهاتکم لا تعلمون شیا و جعل لکم سمع و الابصار و الافئده لعلکم تشکرون (سوره نحل). خداوند شما را از شکم مادر خارج کرد در حالی که چیزی نمی دانستید و برایتان گوش و چشم و قلب قرار داد شاید خدای را سپاس کنید.

با توجه به آیه نخستین سال کودک حساس ترین دوران او به شمار می رود. نفس نوزاد همانند لوح سفید و بی نقشی است که برای پذیرش هر نقشی آماده می باشد هیچگونه صورت علمی در آن نقش نبسته ولی استعداد آن را دارد که به تدریج علوم و اطلاعاتی را کسب کند بنابراین مربیان باید به حساسیت این دوران کاملاً توجه داشته و با شیوه ای سنجیده و درست با نوزاد رفتار کنند، تا از حوادث روحی که درمان آن دشوار یا غیر قابل جبران است مصون بمانند. (امینی، ۱۳۷۲: ۸۹-۹۰) پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله فرمود هر پدری وظیفه دارد که نام زیبایی برای فرزندش انتخاب کند. (مستدرک جلد ۲ ص ۶۱۸). عقیقه کردن نیز یکی از مستحبات موکد است و در اسلام سفارش شده است که سر نوزاد را در روز هفتم بتراشید و هم وزن موی سرش طلا یا نقره صدقه بدهند و در همین روز گوسفندی برایش عقیقه کنند و گوشتش را در بین فقرا تقسیم کنند یا در مجلس مهمانی به آن ها بخورانند. (امینی ۱۳۸۶: ۹۵). یکی دیگر از عواملی که در تربیت کودکان نقش موثر دارد تاثیر شیر مادر هم در رشد معنوی و اخلاقی و هم در رشد جسمی کودک می باشد. شیر مادر یک ماده مغذی، زنده و پیچیده، حاوی آنتی بادی ها، آنزیم ها و هورمون هاست که هگی آن ها برای سلامت سودمند هستند، علاوه بر این برخی از روش های دادن شیرخشک، کودک را در معرض خطر ابتلای جدی به عفونت ها قرار می دهد، دریافت زود هنگام (آغوز) کلسیوم که غنی از آنتی بادی است اهمیت ویژه ای در کشورهای در حال توسعه دارد و حجم اندک آغوز به پیشگیری از فزون باری کلیوی هنگامی که کودک در حال تنظیم تعادل میعات بدن خود است، کمک می کند. (گودرزی، ۱۳۹۰). اسلام شیر مادر را بهترین غذا برای کودک و یک حق طبیعی برای او می داند چنانکه ایرالمومنین علی علیه السلام فرمودند هیچ شیری برای کودک سودمندتر و پربرکت تر از شیر مادر نیست. (وسائل جلد ۵ ص ۱۷۵). اسلام نوع شیر را نیز در کیفیت پرورش کدوک موثر می داند رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند مواظب باشید برای شیر دادن فرزندان از زنان احمق و کم عقل استفاده نکنید زیرا شیر کودک را بر همین حل پرورش می دهد. (مستدرک جلد ۲: ۶۲۴) در جای دیگر حضرت امیر می فرمایند دقت کنید چه کسی فرزندان را شیر می دهد زیرا کودک با همین وضع پرورش می یابد. (وسائل الشیعه جلد ۱۵: ۱۸۸) بنابراین بانوانی که به

تربیت صحیح فرزندان خویش علاقه دارند باید تا حد امکان آن ها را با شیر خودشان تغذیه نمایند و بدانند با این کار به سلامت جسم و روان آن ها کمک خواهند کرد.

دوران کودکی یکی از حساس ترین دوران هاست چون پایه ریزی شخصیت زندگی او را در آینده خواهد داشت. چنانکه گفته اند العلم فی الصغر کالنقش فی الحجر یعنی علم در دوره ی خردسالی همانند نقشی است که بر سنگ حکاکی شده باشد یعنی استقرار و دوام دارد. (رشیدپور ۱۳۷۲: ۳۷) حضرت علی علیه السلام می فرمایند انما القلب الحدث کالارض الخالیهما اولقی فیها من شی قبلته. قلب نوجوان همانند زمینی بکر و آماده است که هر چه در آن افکنده شود بلافاصله آن را با همه ی وجود قبول کرده، پذیرا می گردد. (نهج البلاغه بخش اول، خطبه ۳).

از ابوعبدالله علیه السلام این روایت نقل شده است: من قرا القرآن و هو شباب مومن اختلط القرآن بلحمه و دمه یعنی اگر نوجوانی که ایمان دارد قرآن بخواند کلمات و معانی قرآن با گوشت و خون او آمیخته می گردد. از این رو پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند فرزندان خود را گرامی بدارید و آن ها را نیکو تربیت کنید تا خدا شما را بیامزد. (بحار جلد ۱۰۴: ۹۵)

نگاه تربیتی اسلام به کودک :

۱. نگاه اسلام به کودک

از نظر اسلام کودک باید در هفت سال اول زندگی خود آزاد باشد تا بتواند بازی کند و با طبیعت کودکانه ی خود پرورش یابد چنانکه امام صادق علیه السلام فرمودند طفل هفت سال بازی کند، هفت سال خواندن و نوشتن بیاموزد و هفت سال مقررات زندگی و حلال و حرام قانونی را یاد بگیرد (کافی، ج ۶). و در جای دیگر فرمودند فرزند خود را هفت سال آزاد بگذار بازی کند (کافی، ج ۶).

۲. محبت به کودک

از وصایای حضرت علی علیه السلام نزدیک وفات این بود که در خانواده ی خود به کودکان عطف و مهربان باش و بزرگترها را احترام کن. (بحار، ج ۷۵: ۱۳۶). رسول خدا فرمودند کودکان را دوست بدارید و نسبت به آن ها رؤف باشید (بحار، ج ۱۰۴: ۹۲). پیامبر فرمود آن کس که فرزند خود را ببوسد حسنه ای در نامه ی او ثبت خواهد شد و آن کس که فرزند خود را شاد کند خداوند او را در قیامت مسرور می نماید (کافی، ج ۶). دین اسلام نسبت به محبت به کودک بسیار سفارش و توصیه کرده است چنانکه کسی که به کودک و بزرگترها احترام نگذارد را مسلمان نمیداند (بحار، ج ۷۵: ۱۳۷). از این رو پیامبر فرمود کسی که به کودکان مسلمین رحمت و محبت نکند از ما نیست. امام صادق (ع) فرمودند: خداوند بنده اش را به واسطه شدت محبتی که به فرزندش دارد مورد مرحمت قرار می دهد (وسائل، ج ۱۵: ۹۸). دین مبین اسلام رافت و محبت را عامل اصلی پیوند قلب ها می داند و قرآن کریم رحمت و مودت را بین مسلمانان امر می کند. با توجه به نگاه ویژه تربیتی دین مبین محبت به کودک را سرچشمه اخلاق و کردار نیکو در آینده کودکان می داند. چرا که بساری از ناراحتی های روانی از دوران کودکی شکل می گیرد، چیزی که تاثیر بسیار زیادی در کودکان می گذارد مساله چگونگی تغذیه روحی آن هاست.

۳. احترام به کودک

اسلام نسبت به کودکان ارزش بسیار قائل است و از همه می خواد نسبت به کودکان احترام بگذارند و ارزش وجودی کودک را حفظ کنند چرا که شخصیت کودک از همان ابتدا تحت تاثیر رفتار ما شکل می گیرد. از این رو احترام به کودک در شکل

گیری رفتار وی در آینده بسیار متأثر است. رسول اکرم فرمودند به فرزندان خود احترام بگذارید و با آداب و روش پسندیده با آن‌ها معاشرت نمایید (بحار، ج ۲۳). در جای دیگر فرمودند کودکان خود را احترام کنید و آن‌ها را مورد مسخره و اهانت قرار ندهید فراموش نکنید که فرموده است و را حقم و نادان، ابله و سغیه نخوانید (کافی، ج ۶).

۴. بازی

بازی نقش حیاتی و مهم در زندگی کودکان دارد و وسیله‌ای است جهت کسب مهارت‌های زندگی، رشد خلاقیت، بسط قدرت تخیل و ایجاد یک تصویر ذهنی مثبت از فرد. از دیدگاه IPA که نام فعلی آن (انجمن حقوق بازی برای کودکان) است: بازی ارتباط، بیان و ترکیب فکرو عمل است که احساس رضایت و خشنودی کودکان را به دنبال دارد. (بیات، بیات، ۲۰۱۶). همچنین در پژوهشی که در رابطه با تأثیر بازی بر یادگیری مهارت‌های اجتماعی انجام گرفت نشان داد: رابطه معناداری میان نوع بازی، نوع اسباب بازی و زمان بازی با رشد روانی کودک وجود دارد. همچنین یافته‌ها حاکی از آن بود که تأثیر نوع بازی، نوع اسباب بازی و زمان بازی در هوش بیشتر از مهارت‌های اجتماعی در کودکان مهدکودک است. (آقاجانی، رشید، یوف مشفق، ۱۳۹۳). از این رو اسلام نگاه ویژه‌ای به بازی کودکان دارد، چنانچه پیامبر (ص) فرمودند: آنکس که نزد او کودکی است باید در پرورش وی کودکانه رفتار کند. (وسائل، ج ۵، ۱۲۶) در جای دیگر مولای متقیان حضرت امیر می‌فرمایند: کسی که کودکی دارد باید دراه تربیت او خود را تا سرحد کودکی و طفولیت تنزل دهد. (وسائل، ج ۵، ۱۲۶).

۵. آزادی کودک

شیوه استبدادی و جاهلانه و خط و راه آن، رو به زوال و نابودی است، امر ونهی و اعمال سندیت و قدرت تا اندازه‌ای که مورد پذیرش، فهم و خرد باشد می‌تواند در تربیت کارساز باشد. مربیان نباید انتظار داشته باشند که کودکان بدون چون و چرا تمامی دستورات آن‌ها را اطاعت کنند. زیرا کودک خود عقاید و نظرانی دارد. مربیان نباید در آنچه مربوط به حیات مخصوص کودکان است دخالت کنند. این عمل نوعی سرکوب استعداد و رشد تلقی می‌شود. (غفاری، غفاری، ۱۳۹۴). از این رو نگاه اسلام به کودک آن است که کودک بنابر طبیعت رشد کند چنان که پیامبر (ص) فرمودند: کودک تا سن هفت سالگی فرمانده است و از هفت سالگی تا چهارده سالگی تا هفت سال وزیر و مشاور پدر و مادر خواهد بود. (وسائل، ج ۱۵، ۱۹۵).

۶. تفاوت‌های فردی

یکی از پدیده‌های طبیعی مشهود در تمام ساختار جوامع انسانی وجود تفاوت است. یک نظام آموزشی سالم، انسانی و کارآمد این تفاوت‌ها را به شکل طبیعی از توانایی‌ها و قابلیت‌ها دریافت و ادراک می‌کند. شکی نیست که انسان‌ها به لحاظ قابلیت یادگیری، استعدادهای فردی، و نوع تربیت و فرهنگ خانوادگی و بومی دارای تفاوت‌های فردی متنوع می‌باشند. توجه به این نکته لازم است که شناخت روحیات افراد و اهمیت دادن به این تفاوت‌های فردی در پیشبرد اهداف تربیتی بسیار موثر است؛ لذا از اصولی که مربی باید در تربیت بدان توجه کند، اصل تفاوت فردی است. (سامه ایلا، احدطولی، پورمحصول، غلامی، ۱۳۹۴). از این رو تفاوت‌های فردی مد نظر اسلام بوده و همیشه متذکر آن شده است که خداوند انسان‌ها را بنابر تفاوت‌های فردی آفریده است چنانکه قرآن می‌فرماید: چرا در برابر مقام شامخ خداوند که شما را با ممیزات مختلف و اندازه‌گیری گوناگون آفرید، تعظیم نمی‌کنید. (سوره نوح/ ۱۳ و ۱۴). خداوند عزوجل تفاوت‌هایی را در خلقت برای انسان‌ها قائل شده که توجه به این تفاوت‌ها در امر تربیت ضروری و انکارناپذیر است. پیامبر گرامی اسلام مردم را به معادن طلا و نقره تشبیه می‌کنند و از وجود استعداد و توانایی‌های مختلف در وجود افراد خبر می‌دهند. و می‌فرمایند: مردم معدن‌هایی هستند همچون

معادن های طلا ونقره. خانواده و موسسات تربیتی در حکم معدن شناسانی هستند که باید کاشف و به ثمر رساننده استعدادهای کودکان باشند .

۷. کودک و عقاید دینی

توجه به خداوند و دین ریشه فطری دارد و از نهاد انسان مایع می گیرد چنان که خداوند در قرآن می فرماید: توجهت را به سوی دین مستقیم معطوف دار. دینی که فطرت خدایی است و آفرینش انسان را برآن پایه گذاری کرده اند.(روم /۳۰). پس هر انسانی طبعاً بنابر فطرت الهی متولد می شود مگر آنکه عوامل بیرونی زمینه انحراف او را فراهم سازند . پیامبر فرموده اند: هر نوزادی با فطرت خدایی به دنیا می آید و پرورش می یابد مگر آنکه پدر و مادر او را به سوی یهودی گری یا مسیحی گری بکشانند. (بحار، ج ۳، ص ۲۸۱). امام صادق (ع) فرمودند: وقتی بچه سه ساله شد کلمه (لااله الا الله) را یادش بدهید، سپس او را رها کنید تا به سن سه سال و هفت ماه و بیست روز برسد، آنگاه (محمد رسوا الله) را یادش بدهید، سپس تا سن چهار ساگی او را رها سازید در سن چهار سالگی صلوات بر محمد را یادش بدهید.(مکارم الخلاق، ج ۱، ص ۲۵۴).

۸. تنبیهات بدنی

تنبیه بدنی یکی از روش های تربیت و تادیب کودکان است که در طول قرون متمادی توسط والدین و سرپرست کودکان به کار رفته و هنوز هم کودکانی وجود دارند که ترس و تجربه خشونت را داشته اند، پژوهش ها حاکی از آن است که تنبیه بدنی عامل مهمی در گسترش اقدامات و نگرش های خشونت آمیز بوده و در دوران کودکی و زندگی فرد تاثیر مخربی می گذارد و در نتیجه مانع رشد مثبت کودک و ایجاد هنجارها صحیح نظم و انضباط می گردد.(نیکنامی، میرمهدی، نیکنامی، ۱۳۹۰). اسلام نیز تنبیهات بدنی را زیانبخش و نهی می کند. پیامبر فرمودند: در تعلیم و تربیت مدارا کنید و سختگیری ننماید. زیرا معلم دانشمند بهتر از سخت گیر می باشد. (بحار، ج ۷۷، ص ۱۷۵). در روایت نقل شده است که روزی مردی به پیامبر (ص) عرض کرد: خانواده ام نافرمانی میکنند با چه وسیله ای آن ها را تنبیه کنم ؟ فرمود آن ها ببخش. در مرتبه دوم وسوم سوال را تکرار کرد و پیغمبر همان جواب را داد ، سپس فرمود اگر خواستی آن ها را تنبیه کنی، مواظب باش که عقاب تو از جرم آن ها بیشتر نباشد و از زدن به صورت خودداری کن.(مجمع الزوائد، ج ۸، ص ۵۸۱). شخصی می گوید خدمت موسی بن جعفر (ع) از دست فرزندم شکایت کردم، فرمود: اورا کتک زن، با او قهر کن ولی قهرت را خیلی ادامه نده .(بحار، ج ۱۰۴، ص ۹۹).

۹. حقوق کودک

اسلام برای هر امری حقوقی را در نظر گرفته و از جله این حقوق ها ، حق کودک بر والدین است. امام سجاد در رساله حقوق از فرزند به عنوان یک امانت یاد می کند که والدین در مقابل او مسئول تربیت و برآورده سازی نیازهای اولیه ازجمله خوراک و پوشاک می داندو می فرماید: اتو آفریننده گوش و چشم او نیستی، و تو روزی رسان او نیستی، بلکه همه این ها را خدا به خاطر او به تو بخشیده است و او را فرمان بردار تو قرار داده و تو را امین ساخته و او را امانت به دست تو سپرده است، تا نگهدارش باشی و رفتار تو با او خدا پسندانه باشد، هر آنچه خود می خوری به او نیز بخوران، هرلباسی که خود می پوشی به او نیز ببوشان و به آن چه ناتوان است تکلیف مکن و چنان چه تو از او ناخوشایند باشی به خاطر خدا از او بگذر و با دیگری عوض کن و آفریده خدا را آزار مده. (صحیفه سجادیه، ۱۳۹۰: ۳۷۵-۳۷۶).

نتیجه گیری

کودکان امانت های پروردگار تعالی هستند که در اختیار والدین گذاشته شده اند، لذا بر پدران و مادران لازم است که کودک خود را با کردار ناپسند عادت نداده و در پرورش جسمی، روحی، اخلاقی و معنوی آن ها تلاش جدی داشته باشند کودک با رفتار پسندیده و تربیت صحیح اولیا و مربیان می تواند انسانی با فضیلت شود، در غیر این صورت فردی نا مطمئن و فاسد بار می آید. بنابراین سعادت و شقاوت هر کس به کیفیت تربیت او در کودکی بستگی دارد. (نیکنامی، میرمهدی، نیکنامی، ۱۳۹۰). از این رو مفهوم کلیدی تعلیم و تربیت نیاز ضروری بشر است به گونه ای که در طول حیات علمی و معنوی خود پیوسته بدان نیازمند می باشد و مورد توجه مربیان بزرگ و مصلحان اجتماعی بوده است. (موسوی، موسوی، ۱۳۹۵) پس تعلیم و تربیت ضرورت حیات انسان است و همچنان فلسفه بعثت پیامبران بر مبنای تعلیم و تربیت بوده است. (عمرانی، ۱۳۹۳). پس با توجه به آنچه که گذشت تربیت نیاز غیر قابل انکار بشر است، از این رو آگاهی و شناخت نسبت به ابعاد مختلف وجودی و شناسایی توانایی ها و استعداد های فردی، شناخت ویژگی های سنی، تکالیف و حقوق و... لازمه قدم گذاشتن در این مسیر است. پس پدران، مادران و مربیان باید آگاهی های لازم را در این مورد کسب نمایند و از این رو آگاهی ما نسبت به مراحل تربیت می تواند سعادت و شقاوت کودکان را رقم بزند. با توجه به این که دین مبین اسلام نسخه کامل تربیتی را برای ما تدارک دیده است پس لازم و ضروری به نظر می رسد ما نسبت به توصیه ها و تاکیدات آیات و روایات آگاهی لازم را کسب کنیم.

منابع

- آقاجانی، طهمورث؛ رشید، جبارف؛ یوف مشفق، مصطفی. (۱۳۹۳). تاثیر بازی بر مهارت های اجتماعی کودکان (مورد مطالعه کودکان مقطع مهدکودک استان تهران). نشریه مطالعات توسعه اجتماعی ایران، دوره ۶، شماره ۳، صص ۹۷-۱۰۴.
- احمدزاده، محمدعالم (۱۳۸۹). مفهوم شناسی تربیت در قرآن کریم، مجله مطالعات فقهی تربیتی شماره ۱۳، صص ۱۱-۳۰.
- امیر امینی خلف لو، مهناز (۱۳۹۷). بررسی تعلیم و تربیت و رابطه آن با دیدگاه های فلسفی مختلف، سومین کنفرانس بین المللی روانشناسی، علوم تربیتی و علوم رفتاری.
- امینی، ابراهیم (۱۳۷۴). اسلام و تعلیم و تربیت، انتشارات انجمن و اولیای و مربیان جمهوری اسلامی ایران، چ اول وسائل، ج ۱۴، ص ۲۹.
- باقری، خسرو (۱۳۹۶). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی. تهران: انتشارات مدرسه.
- بیگدلی، زهرا؛ شهنی ییلاق، منیجه؛ صباغی نژاد زیور؛ رجبی، غلامرضا (۱۳۹۸). بزرگان کوچک و اطلاعات: نگاهی به نیازهای اطلاعاتی کودکان، مطالعات کتابداری و علم اطلاعات، سال یازدهم، شماره ۱.
- حاجی ده آبادی، محمدعلی (۱۳۹۴). درآمدی بر نظام تربیتی، انتشارات مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
- حسن زاده، صالح (۱۳۹۰). نقش تربیت دینی و عملی در کمال یابی انسان. فصلنامه آفاق دین. ج ۲، شماره ۶.
- رشیدپور، مجید (۱۳۷۲). آموزش خانواده. تهران: انتشارات انجمن و اولیا.

سلامه ایلاز، صیاد؛ احدطولی، کما الدین؛ پورمحمصول، مهدی یوسف؛ غلامی، علی. (۱۳۹۴). اولین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی و روانشناسی ایران.

سلیمی کیا، علیرضا (۱۳۹۷). تربیت اسلامی و تربیت غیر اسلامی با نگاه مقایسه ای. سومین کنفرانس بین المللی روانشناسی، علوم تربیتی و رفتاری

عباسی، سمیرا؛ عسگری، زهره؛ مهرابی، طیبه (۱۳۹۴). بررسی ارتباط سبک فرزند پروری زنان شاغل در مراکز درمانی با اضطراب و گوشه گیری و پرخاشگری کودکان پیش دبستانی. فصلنامه علمی پژوهشی انجمن علمی پرستاری ایران، دوره دهم، شماره ۲، پیاپی ۳۷. صص ۶۳-۷۱

علم الهدی، جمیله (۱۳۷۶). تاثیر مسیحیت بر تعلیم و تربیت در غرب. ماهنامه کیهان فرهنگی. شماره ۱۳۵. صص ۵۴-۵۶.

عمرانی، ابوالحسن (۱۳۹۳). اهمیت تعلیم و تربیت از دیدگاه دین مبین اسلام. کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه اسلام

غلام زاده، زهرا؛ علی احمدی، علیرضا، پارسانژاد، محمود (۱۳۹۶). چند وجهی تربیت کودک در دوره پیش دبستانی از منظر رویکرد دینی، کنفرانس بین المللی روانشناسی، مشاوره و تعلیم و تربیت، مشهد، موسسه آموزش عالی شاندریز.

کیان، مریم (۱۳۹۴). تبیین ابعاد تربیت کودک در نظام خانواده از دیدگاه اسلام. فصلنامه علمی ترویجی اخلاق، شماره ۱۸، صص ۹-۳۵

گودرزی، فاطمه (۱۳۹۰). تغذیه با شیر مادر. رشد آموزش پیش دبستانی، دوره دوم، شماره ۴.

طهماسبی بروجنی، شهرزاد؛ شهبازی، مهدی؛ نقدی، ناصر. (۱۳۸۸). تاثیر سطوح مختلف عنصر روی در دوران بارداری بر رشد و تکامل جسمانی نوزاد. مجله رشد و یادگیری حرکتی دانشگاه تهران، دوره اول، شماره ۳. صص ۹۹-۱۱۶.

موسوی، سمیه سادات؛ موسوی، سید صادق. (۱۳۹۵). نخستین همایش علوم تربیتی و روانشناسی برنامه ریزی و تحول نظام آموزشی.

مؤمنی، ناصر (۱۳۹۵). تربیت انسان در پرتو انسان شناسی صدرایی، دو فصلنامه علمی پژوهشی حکمت صدرایی، سال پنجم شماره دوم، صص ۱۵۳-۱۶۷

مهدی زاده، محمد صادق (۱۳۹۶). بررسی اخلاق حرفه ای معلم در نظام تربیت اسلامی از منظر استاد شهید مرتضی مطهری. دومین کنفرانس سراسری دانش و فن آوری علوم تربیتی، مطالعات اجتماعی و روانشناسی، سال دوم، شماره ۶.

مهدی زاده، حسین (۱۳۸۱). کاوشی در ریشه قرآنی واژه تربیت و پیامد معنایی آن، معرفت، شماره ۵۹.

مظاهری، حسین (۱۳۷۱). خانواده در اسلام، چاپ هفتم، قم: انتشارات شفق

نیکنامی، ندا؛ میرمهدی، سید رضا؛ نیکنامی، بنت الهدی. (۱۳۹۰). حقوق بشر، ج ۶، شماره ۲

Bayat, mobina; bayat, mahsa (2016). Environmental psychology and the effect of play on children's education and learning civil engineering journal